

ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ВИХОВАННЯ МИЛОСЕРДЯ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ

У статті охарактеризовано педагогічні умови виховання милосердя учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів: методична підготовка вихователів загальноосвітніх шкіл-інтернатів до виховання милосердя в молодших школярів для забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії; змістове й методичне забезпечення означеного процесу; залучення молодших школярів шкіл-інтернатів до різних видів спільної діяльності, спрямованої на виявлення милосердя.

Характеристика педагогических условий воспитания милосердия у учащихся младшего школьного возраста во внеурочной деятельности школ-интернатов. В статье охарактеризованы педагогические условия воспитания милосердия учащихся младшего школьного возраста во внеурочной деятельности школ-интернатов: методическая подготовка воспитателей общеобразовательных школ-интернатов к воспитанию милосердия у младших школьников для обеспечения субъект-субъектного взаимодействия; содержательное и методическое обеспечение данного процесса; включение младших школьников школ-интернатов в разные виды общей деятельности, направленной на проявление милосердия.

The article characterizes the pedagogical conditions of primary school pupils' mercy education in the boarding school extracurricular activities. The article characterizes the pedagogical conditions of primary school pupils' mercy education in the boarding school extracurricular activities: the methodological preparation of comprehensive boarding school teachers for primary school pupils' mercy education for subject-subject interaction ensuring; content and methodical support of this process; the involvement of boarding school primary pupils in different types of common activities aimed at the mercy demonstration.

Ключові слова: педагогічні умови, милосердя, молодші школярі, позаурочна діяльність, школа-інтернат.

Вишнівська Н. В. Характеристика педагогічних умов виховання милосердя учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів / Н. В. Вишнівська // Теоретичні питання освіти і виховання : зб. наук. праць ; [за аг. ред. проф.. Матвієнко О. В., уклад. доц. Кудіна В. В.]. – Вип 49. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2014. – С. 85–94.

Соціально-економічні та політичні зміни в Україні передбачають активний пошук нових шляхів підвищення ефективності виховання молоді. Особливої актуальності набуває проблема виховання милосердя в молодших школярів шкіл-інтернатів, оскільки в інтернатних закладах зосереджений специфічний контингент вихованців: діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, діти з проблемних і матеріально незабезпечених сімей, характерними рисами яких є: дериваційний синдром, зниження емпатії, почуття самотності, труднощі в спілкуванні з оточуючими, схильність до нервових зривів, підвищена вразливість, недовіра до дорослих.

У сучасній педагогічній науці проблема виховання милосердя знайшла відображення в працях сучасних учених-педагогів (А. Будугай, Л. Кириченко, І. Княжева, Л. Ощепкова, В. Шутова, Л. Уварова та інші).

Водночас поза увагою дослідників залишилася складна та різноаспектна проблема виховання милосердя молодших школярів шкіл-інтернатів в позаурочній діяльності.

Актуальність досліджуваної проблеми обумовлена також низкою суперечностей між: значним потенціалом позаурочної діяльності щодо виховання милосердя в учнів початкових класів шкіл-інтернатів і його недостатнім використанням у практиці зазначених установ; необхідністю професійної підготовки педагогів шкіл-інтернатів до виховання милосердя у

молодших школярів та недостатньою методичною розробленістю цієї проблеми, розробленістю змісту, форм і методів такої діяльності.

Мета статті – охарактеризувати педагогічні умови виховання милосердя учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів.

Виховання милосердя учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів визначається комплексом педагогічних умов.

У контексті нашого дослідження педагогічні умови визначаємо як суттєвий компонент педагогічного процесу, який включає в себе зміст, методи, організаційні форми виховання [8, с. 179], а значить, орієнтований на внутрішній світ вихованця. Цей підхід не суперечить іншим інтерпретаціям поняття „педагогічні умови”, які розроблені в педагогічній науці [4, с. 9–10], оскільки ми розглядаємо педагогічні умови як діючі етапи педагогічної системи, що забезпечують досягнення поставленої мети.

Визначаючи педагогічні умови, здатні забезпечити досягнення учнями молодшого шкільного віку необхідного рівня вихованості милосердя, зважали на те, що їх дотримання має становити певний комплекс, оскільки випадкові умови не сприяють досягненню передбачуваного результату. Під комплексом розуміли сукупність явищ, дій, заходів, які утворюють єдине ціле.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, вивчення стану вихованості милосердя в учнів молодшого шкільного віку загальноосвітніх шкіл-інтернатів дозволили визначити педагогічні умови, які підвищують ефективність виховання милосердя молодших школярів в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів і забезпечують їх комплексну реалізацію в найтіснішому взаємозв’язку:

- методична підготовка вихователів загальноосвітніх шкіл-інтернатів до виховання милосердя в молодших школярів для забезпечення суб’єкт-суб’єктної взаємодії;

- змістове й методичне забезпечення виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів;

- залучення молодших школярів шкіл-інтернатів до різних видів спільної діяльності, спрямованої на виявлення милосердя.

Однією за педагогічних умов виховання милосердя в молодших школярів шкіл-інтернатів є методична підготовка вихователів загальноосвітніх шкіл-інтернатів до виховання милосердя в молодших школярів для забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

У школі-інтернаті педагогічний вплив на вихованців здійснюється систематично. Центральною особою позаурочної розвивальної, виховної й освітньої діяльності є вихователь.

Виховати милосердя у дітей зможе тільки милосердний педагог. Педагогічне милосердя – це стійка, інтегральна позитивна моральна якість особистості вчителя, який розділяє ідеї гуманізму та ненасилля в педагогічному процесі та сам є їхнім носієм. Виявляючи педагогічне милосердя, педагог приймає дитину як самоцінність; реалізує у педагогічній діяльності загальнолюдські моральні цінності та спонукає до цього своїх учнів. Милосердний педагог виходить від дитини, її індивідуальних, вікових потреб, можливостей, досвіду, допомагає їй стати суб'єктом власного розвитку з метою спільного перетворення життєвих обставин у сприятливі для її розвитку. Він готовий прийняти на себе труднощі у вирішенні проблем дитини через діяльну педагогічну допомогу, виявляти толерантність, доброзичливість і зацікавленість у результатах і досягненнях своїх учнів [9, с. 46].

Специфіка педагогічного милосердя обумовлена педагогічним цілепокладанням і прогнозуванням процесу в інтересах майбутнього дитини, тобто перспективною метою розкриття можливостей дитини та співробітництва з нею [9, с. 62].

Педагогічне милосердя неможливе без щирої любові до дітей. Любов до дитини – це, передовсім, дбайливе, співчутливе ставлення, відповідальність за її життя, здоров'я, майбутнє; важливий мотив педагогічної діяльності. Безпосередньою ознакою любові є безкорисливість.

Важливою складовою образу педагога є професійна спрямованість – сукупність мотивів і цілей, що орієнтують його діяльність. Центральною проблемою професійної спрямованості педагога є проблема мотиву [2, с.181].

Отже, основною у процесі виховання милосердя в молодших школярів шкіл-інтернатів є емоційно-позитивна мотивація вихователя школи-інтернату – любов до дитини, усвідомлення актуальності та необхідності професійної діяльності, бажання ефективно здійснювати її, знання про сутність милосердя та особливості його виховання у молодших школярів шкіл-інтернатів, володіння формами і методами виховання милосердя.

Виходячи з цих положень, реалізацію педагогічних завдань щодо виховання милосердя учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів ми розпочали з організації цілеспрямованої роботи з вихователями шкіл-інтернатів з метою надання їм необхідних знань з теорії та методики виховання милосердя молодших школярів. Для реалізації цієї педагогічної умови в практику експериментальних шкіл-інтернатів було впроваджено семінар для педагогів “Виховуємо милосердя”. У рамках семінару впроваджено лекції: „Сутність, структура милосердя молодших школярів”, „Зміст і специфіка педагогічного милосердя”, „Форми і методи виховання милосердя молодших школярів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності”

проведено інтерактивні заняття: „Виховання милосердя”, „Особливості виховання милосердя в молодших школярів шкіл-інтернатів”, „Діагностика рівнів вихованості милосердя в молодших школярів шкіл-інтернатів”, мала педрада „Ресурси школи-інтернату щодо попередження конфліктів”.

Для того, щоб вихованець став активним учасником педагогічного процесу, необхідно забезпечити суб’єкт-суб’єктний характер стосунків, який полягає в рівності психологічних позицій, взаємній гуманістичній спрямованості, активності педагога та вихованців, взаємопроникненні їх у світ почуттів і переживань.

Суб’єкт-суб’єктний характер педагогічного спілкування обумовлюється визнанням: рівності психологічних позицій партнерів; взаємної гуманістичної установки; активності педагога та учнів, взаємопроникнення їх у світ почуттів і переживань один одного, готовності прийняти співрозмовника, взаємодіяти з ним [5, с. 92].

У процесі спілкування з вихованцями педагог школи-інтернату має: надавати перевагу діалогічному спілкуванню; спиратися на емоційну сферу дитини, розвивати її гуманістичні почуття; знаходити позитивні риси у кожній дитині, цінувати її індивідуальність, неповторність; впроваджувати гуманістичне, особистісно орієнтоване спілкування; виявляти у стосунках з дитиною терпіння, гуманність, толерантність, милосердя, турботу; розвивати у дитини вміння слухати, інтерес до оточуючих людей, взаємоповагу, взаємодовіру, співчуття, вчити аналізувати власні вчинки; демонструвати оптимізм, віру в дитину.

Найбільшою мірою задоволенню цих вимог сприяє особистісно орієнтовне виховання – організація виховного процесу на основі глибокої поваги до особистості дитини, врахування особливостей її індивідуального розвитку, ставлення до неї як до свідомого, повноправного, відповідального учасника виховного процесу [6, с. 57].

Особистісно орієнтований підхід до вихованця базується на його розумінні, визнанні та прийнятті [6, с. 59].

Під час занять з вихователями розроблено „Правила побудови життєдіяльності школи-інтернату без конфліктів та агресії”:

1. Приймайте дитину такою, якою вона є, незалежно від її успішності, здібностей, поведінки.

2. Забезпечте вихованцю емоційний комфорт у школі-інтернаті. Для цього: будьте другом для дитини, враховуйте її індивідуальні здібності та властивості характеру; виявляйте любов, чуйність, вимогливість, співпереживання, турботу, терпимість.

3. Демонструйте повагу, ціннісне ставлення до дитини, віру в її можливості.

4. Прийміть за головний засіб взаємного впливу діалогову форму спілкування з дітьми, уміння говорити по-дружньому, уміння слухати.

5. Сприяйте формуванню у школі-інтернаті гуманістичних відносин, не припускайте приниження гідності дітей.

Проведена нами методична підготовка педагогів шкіл-інтернатів щодо виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку сприяла підвищенню емоційно-позитивної мотивації щодо організації процесу виховання милосердя в молодших школярів; поглибленню знань щодо сутності милосердя та особливостей його виховання в молодших школярів шкіл-інтернатів; здатності до емпатії; толерантності як терпимості відносно іншого; володінню формами і методами виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку.

Наступною педагогічною умовою визначили змістове й методичне забезпечення виховання милосердя учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів.

Провідним засобом реалізації цієї педагогічної умови була розроблена нами система виховних годин „На шляху до милосердя”, основні завдання якої передбачали:

- розширити когнітивну сферу учнів шкіл-інтернатів про добро, чуйність, турботу про інших;
- формувати у дітей гуманне ставлення до інших людей, розуміння цінності людини, готовність надати безкорисливу допомогу;
- сприяти розвитку емпатії;
- вчити молодших школярів шкіл-інтернатів виявляти доброту, чуйність, турботу про інших; заохочувати бажання виховувати в собі добре, чуйне, турботливе ставлення до оточуючих;
- допомогти вихованцям усвідомити своє місце у суспільстві, відчутти себе частиною соціуму, виховувати ціннісне ставлення до себе та оточуючих.

Наведемо тематику виховних годин:

1 клас. „Добро”, „Любов”, „Турбота”, „Чуйність”, „Про милосердя”, „Хто людям добра бажає, той сам його здобуває”, „Подорож до Країни Доброти”, „Вчимося прощати інших”, „Ми навчаємося піклуватися про інших”, „Допомагаємо тваринам і птахам”.

2 клас. „Милосердя та співчуття”, „Що таке зло”, „Що таке байдужість”, „Що таке егоїзм”, „Добро й милосердя”, „Пам’ятай про інших”, „Людина

поміж людей”, „Ми – друзі твої, природо”, „Любов до тварин”, „Будьмо милосердні”.

3 клас. „Людські чесноти – милосердя”, „Доброта – це краса людської душі”, „Співчуття. Утіха. Утішити – заспокоїти, підтримати, допомогти”, „Добро і зло”, „Поспішай робити добро”, „Ти живеш поміж людей”, „Милосердя і доброта – людства два крила”. „Милосердя і природа”, „Ми вміємо піклуватися про інших”, „Людська святиня”.

4 клас. „Поговоримо про милосердя ”, „Життя людини – найвища цінність”, „ Як розділити радість і печаль іншої людини”, „Людина приходить у світ до добра”, „Доброта і милосердя врятовують світ”, „Турботливість і байдужість”, „Пам’ятай про співчуття і милосердя”, „Любов і турбота”, „Чужої біди не буває”, „Доброту серця – людям”.

Зважаючи на сутність милосердя, зміст розробленої нами тематики годин спілкування „На шляху до милосердя”, добирали форми й методи.

Робота проводилася як із усім класом (фронтальна форма), так і з групами, у які об’єднувалися молодші школярі на основі гетерогенного принципу. Зазвичай, групи складалися з молодших школярів, які належали до різних рівнів вихованості милосердя, проте не об’єднували в одну групу дітей із середнім і низьким рівнями або лише з низьким рівнем вихованості милосердя. Це давало змогу активізувати дітей до міжособистісної комунікативної взаємодії, застосовувати здобуті теоретичні знання. З молодшими школярами, які належали до низького рівня вихованості милосердя за необхідності проводилась індивідуальна робота.

Поряд із традиційними бесідами, розповідями використовували вправи (вироблення вмінь сприйняття та розуміння емоційного стану іншої людини, емпатійного відгуку, емоційної децентрації), рольові ігри (закріплення вміння сприймати та розуміти емоційні стани іншої дитини, враховувати точку зору іншого, виявляти турботу та повагу у відносинах один з одним, прояв емпатії), ігри-драматизації (вироблення вмінь співпереживати іншим); творчі завдання на узгодження спільної діяльності, інсценізації ситуацій, що виникають у житті дитини та спонукають її до дій і гуманних стосунків; використання ситуацій,

орієнтованих на констатацію емоційних станів людини; створення життєвих та ігрових ситуацій із моральним змістом тощо.

Наступною педагогічною умовою визначили залучення молодших школярів шкіл-інтернатів до різних видів спільної діяльності, спрямованої на виявлення милосердя.

Проблема діяльності знайшла відображення в працях (К. Абульханової-Славської, Л. Виготського, М. Дьоміна, М. Д'яченка, М. Кагана, Л. Кандибовича, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Д. Фельдштейна та інших).

На думку М. Дьоміна, діяльність – це „цілеспрямований процес перетворення дійсності, створення матеріальних і духовних цінностей, мотивований процес використання тих або інших засобів досягнення мети” [1, с. 126]. Дослідник стверджує, що структура діяльності передбачає діалектичний взаємозв'язок двох підсистем: предметної діяльності (інтелектуальної, оціночної, емоційної та практичної) та спілкування (або комунікативної).

О. Леонтьєв визначає діяльність одиницею життя, реальна функція якої полягає в орієнтації суб'єкта в предметному світі. За всієї своєрідності діяльність людського індивіда є системою, включеною в систему суспільних відносин; поза цими відносинами діяльність взагалі не існує [3, с. 82].

Зіставляючи вище наведені точки зору, можна виділити в них загальне: діяльність розглядається як цілеспрямоване перетворення дійсності. Серед компонентів діяльності дослідники називають мету, мотиви, предмет, дії, операції, засоби, способи, умови [2, с. 50].

Таким чином, із психологічного погляду у структурі діяльності прийнято виокремлювати такі компоненти в їх строгій логічній послідовності: потреба – мотив – мета (завдання) – засоби (досягнення мети) – дії – операції. Отже, кожен вид діяльності має цілком визначений зміст потреб, мотивів, завдань, засобів, дій та операцій.

Проте не кожна діяльність може бути визначена як сфера процесу виховання. „Такими можуть вважатися лише ті її різновиди, у яких діяльність дитини спрямовується на пізнання і перетворення навколишнього світу й самої

себе, відбувається виховна взаємодія і, як наслідок, вона оволодіває тими чи іншими елементами соціального досвіду, людської культури” [2, с. 50–51].

Дослідники (А. Абраменкова, Я. Коломинський, Я. Неверович, О. Овчаренко та інші) наголошують на необхідності залучення молодших школярів до спільної діяльності як основи формування взаємовідносин дітей, формування в учнів багатьох особистісних якостей, які характеризують дитину як соціальну істоту.

У школах-інтернатах діяльність учнів має свої особливості, які, по-перше, зумовлені закритим (напівзакритим) характером цих закладів. Діяльність учнів шкіл-інтернатів, як правило, рідко виноситься за межі навчального закладу, що „обмежує її сферу і збіднює зміст” [10, с. 112]. По-друге, більшість вихованців шкіл-інтернатів – соціально занедбані діти, чий попередній досвід доцільної діяльності вкрай недостатній.

Не можемо не погодитись із думкою дослідників В. Вугрича [10, с. 112], Л. Канішевської [10, с. 222], що школи-інтернати повинні максимально розширювати сферу діяльності учнів, збагачувати її зміст, виробити в учнів навички й уміння діяльності в різних сферах, якнайбільше використовувати виховний потенціал позаурочної діяльності. Отже, важливо виносити діяльність вихованців за межі інтернатного закладу.

Зважаючи на проблему нашого дослідження, а також ураховуючи результати констатувального етапу експерименту, основними видами позаурочної діяльності для молодших школярів обрали: ігрову, громадсько-соціальну, художньо-естетичну.

Основними формами організації позаурочної діяльності з виховання милосердя в молодших школярів обрали: систему виховних годин, бесіди за сюжетами казок, оповідань (порівняння характерів і вчинків героїв), ігри, інсценізації, колективні творчі справи, використання ситуацій, орієнтованих на констатацію емоційних станів людини; створення життєвих та ігрових ситуацій із моральним змістом; використання педагогічних ситуацій, що виникають у житті дітей і спонукають їх до дій і гуманних стосунків; безпосереднє спілкування із природою, контактування з об’єктами рослинного та тваринного

світу; колективна праця для інших людей, свята, концерти, конкурси, виставки малюнків, дні іменинників, екскурсії, тощо. Цей вибір зумовлювався тим, що всі названі форми діяльності, зазвичай, здійснюються колективно або групами, стимулюючи міжособистісне спілкування, вироблення в учнів умінь сприймати й розуміти емоційний стан інших людей, співробітництва та співпереживання, виявлення турботи у відносинах один з одним.

Виховний вплив діяльності, в тому числі й виховання милосердя в молодших школярів шкіл-інтернатів, залежить від умов і характеру її організації, а саме: моральний, особистісно й суспільно значущий зміст діяльності вихованців, посиленість, доступність і добровільність діяльності; усвідомлення вихованцями мети майбутньої діяльності, внутрішнє прийняття дитиною цілей діяльності; дотримання структури діяльності; цілеспрямоване планування діяльності учнів; педагогічно доцільне поєднання різних видів дитячої діяльності з елементами гри; поступовий розвиток дитячої діяльності від гри до суспільно корисних справ; включення в діяльність кожного вихованця; урізноманітнення видів та організаційних форм, методів і прийомів діяльності; зняття невпевненості, страху перед діяльністю; стимулювання бажання виконувати ту чи іншу справу, тобто використання гуманних способів залучення вихованців до діяльності; створення умов для вияву кожною дитиною активності в процесі досягнення результату; використання широкого діапазону стимулів з метою впливу на мотивацію кожного учня; утвердження довірливо-діалогового стилю спілкування педагога з вихованцями; створення умов, за яких кожна дитина мала б можливість неодноразово пережити почуття справжнього успіху [7, с. 153–154], сприяння створенню дружньої атмосфери, взаємодопомоги, довіри, доброзичливості, співробітництва, співпереживання, турботи.

Таким чином, відповідно до завдань статті розкрито педагогічні умови виховання милосердя учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів.

Проведене дослідження не вичерпує багатогранності теоретичних і практичних пошуків розв'язання проблеми. Подальшого вивчення і розвитку

потребують такі питання: виховання милосердя в учнів шкіл-інтернатів інших вікових груп (молодші підлітки, старші підлітки); підвищення ефективності післядипломної освіти педагогічних кадрів з цієї проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демин М. В. Природа деятельности / Михаил Васильевич Демин. – М., 1984. – 168 с.
2. Канішевська Л. В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : монографія / Любов Вікторівна Канішевська. – К. : ХмЦНП, 2011. – 368 с.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.
4. Найн А. Я. Педагогические инновации и научный эксперимент / А. Я. Найн // Педагогика. – 1996. – № 8. – С. 9–14.
5. Петровская Л. А. Компетентность в общении : Социально-психологический тренинг. / Л. А. Петровская. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.
6. Подласый И. П. Курс лекций по коррекционной педагогике / Иван Павлович Подласый – М. : „Владос”, 2003. – 352 с.
7. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник [для студентів педагогічних факультетів] / Олександра Яківна Савченко – К. : Абрис, 1997. – 416 с.
8. Селевко Г. К. Технология саморазвития личности школьника / Герман Константинович Селевко // Школьные технологии. – 2001. – № 6. – С. 5–25.
9. Уварова Л. Р. Воспитание милосердия у студентов университета в процессе их обучения: дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 – „Теорія и методика обучения и воспитания (социальное воспитание в общеобразовательной и высшей школе)” / Любовь Рудольфовна Уварова. – Кострома, 2001. – 165 с.
10. Формування життєвої компетентності вихованців у закладах інтернатного типу: навч.-метод. посібник / [Л. В. Канішевська та ін.]. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 172 с.